

"İQTİSADİ İSLAHATLAR"
elmi-analitik jurnal

"YAŞIL İQTİSADİYYAT"
DAVAMLİ İNKİŞAFIN TƏMİN
OLUNMASI VASİTƏSİ KİMİ

№ 4(9)-2023
səh. 78-88

Murad XEYİRXƏBƏRLİ,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
(UNEC)

murad.kheyirxaharli@gmail.com

"Yaşıl iqtisadiyyat" davamlı inkişafın təmin olunması vasitəsi kimi

Murad XEYİRXƏBƏRLİ,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

XÜLASƏ

Dünyanın bir çox ölkələrində ekoloji problemin getdikcə dərinləşməsi və ekosistemə antropogen təsirlərin çoxalması ənənəvi təsərrüfatçılığın əsaslarına yenidən baxmağı və ekoloji yönümlü iqtisadiyyata keçidi zəruri edir. Bu cür inkişaf ölkəmizdə də strateji əhəmiyyət kəsb edir və bu səbəbdən ölkəmizdə təmiz ətraf mühit və "yaşıl" artım milli prioritetlər kimi qəbul edilmişdir. Məqalədə yaşıl iqtisadiyyatın xarakterik xüsusiyyəti öyrənilmiş və yaşıl iqtisadi inkişafın zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Azərbaycanın aqrar-ərzaq kompleksinin timsalında "yaşıl" inkişafın müasir vəziyyətinə aydınlıq gətirilmiş və bu sahədə inkişafın daha da sürətləndirilməsinə dair elmi əsaslandırılmış təkliflər verilmişdir. Məqalədə həm də ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və qida məhsullarının istehsalı zamanı marketinq konsepsiyalarının tətbiqinin zəruriliyinə diqqət yetirilməsinin vacibliyi göstərilmişdir. Tədqiqatda göstərilmişdir ki, bir tərəfdən istehlakçıların, başqa bir tərəfdən isə müəssisə və təsərrüfatların, eyni zamanda bütövlükdə cəmiyyətin mənafeyinin gözlənilməsi şərtilə inkişafın təmin edilməsi marketinqin sosial-etik konsepsiyasının tətbiqini qaçılmaz edir. Məqalədə həyatın ekoloji keyfiyyətinə, həmçinin iqtisadiyyatın ekoloji və resurs effektivliyinə aydınlıq gətirilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının "yaşıl" inkişaf rellərinə keçirilməsinin amilləri dəqiqləşdirilmişdir.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl inkişaf, ekologiyalaşdırma, iqtisadiyyatın ekoloji effektivliyi; iqtisadiyyatın resurs effektivliyi.

JEL kodu: Q54; Q56; Q57

GİRİŞ

Hazırkı dövrdə sivilizasiyamızın qarşılaşdığı problemlər cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin demək olar ki, bütün sahələrində ciddi dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Bu problemlər sırasına qlobal iqlim dəyişikliyi, biomüxtəlifliyin itirilməsini və yaxud aradan çıxmasını, iqtisadi və sosial gərginlikləri, həmçinin virus infeksiyalarının yaranması və yayılmasını aid etmək olar. Son dövrlər sadalanan problemlər sırasında virus infeksiyalarının cəmiyyətə və iqtisadi inkişafa təsirləri daha çox olmuşdur. Lakin sözügedən problemin həlli istiqamətində məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi onun cəmiyyətə təsirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasına imkan vermişdir. Bu vəziyyəti ölkəmizin timsalında da müşahidə edirik. Lakin qlobal problemlərdən ekoloji problemin həlli bir çox dünya ölkələrində hələ də öz aktuallığını saxlamaqdadır və bu problemi həll etmədən stabil iqtisadi və sosial inkişafa nail olmaq mümkün deyil. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ekoloji problem həlli uzun müddət tələb edən problemlər sırasında birinci yerdədir. Bu problemin həlli, fikrimizcə, ölkəmizdə yaşıl iqtisadi inkişaf modelinə keçid əsasında həll edilə bilər. Sözügedən model əsasında iqtisadiyyatın dayanıqlı və davamlı inkişafına nail olmaq mümkündür.

"YAŞIL" İQTİSADI İNKİŞAFA KEÇİDİN ZƏRURİLİYİ

Son dövrlər yaşıl iqtisadiyyat anlayışı elmi dövriyyədə daha geniş istifadə edilməkdədir. "Yaşıl iqtisadiyyat artıq yeni anlayış olmayıb, iqtisadiyyatın inkişafının xüsusi tipinin izahı məqsədilə istifadə edilir və bu zaman sosial ədalətin gözlənilməsi və ekosistemə antropogen təsirlərin azaldılması şərtilə insanların maddi rifah halının yüksəldilməsi əsas məqsəd olaraq qalır".[7, s.190]

"Yaşıl iqtisadiyyat" anlayışının ölkəmizdə hamı tərəfindən yekdilliklə qəbul edilən və birmənalı şəkildə müəyyənləşdirilməsinə rast gəlmirik. Bu konsepsiyanın Azərbaycan Respublikasının normativ xarakterli sənədlərində də konkret şəkildə müəyyənləşdirilməsini də müşahidə etmirik. Sözügedən anlayışın ən geniş şəkildə istifadə edilməsi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ətraf mühitin mühafizəsinə dair Proqramında özünü göstərir. Bu sənədə görə "yaşıl iqtisadiyyat" modeli gələcək nəsillər üçün risklər doğurmamaqla insanların layiqli həyat səviyyəsini, eyni zamanda ətraf mühitin mühafizəsini təmin etməyə imkan verən iqtisadiyyatdır. Ümumdünya vəhşi təbiət fondunun müəyyənləşdirməsinə görə belə inkişaf modeli təbiətdən rəşional istifadəni təmin etməklə inklyuziv artımı təmin edir, atmosferə atılan istilik qazlarının minimumlaşdırılmasına, iqtisadiyyatın enerji səmərəliliyinin yüksəldilməsinə və beləliklə də ekosistemlərin müdafiə edilməsinə şərait yaradır. Bu sahəyə dair ədəbiyyatlarla tanışlıq göstərir ki, bəzi tədqiqatçılar yaşıl iqtisadiyyatı bütövlükdə cəmiyyətin ekoloji məsuliyyəti prizmasından baxmaqla müəyyən etməklə, onu (yaşıl iqtisadiyyatı) ölkə vətəndaşlarının həyatının bütün aspektlərinin (iqtisadi, hüquqi və s.) ekologiyalaşdırılması kimi izah edirlər. Fikrimizcə, ekologiyalaşdırma olmadan yaşıl iqtisadiyyat modelinin tətbiqindən danışmaq mümkün deyil, bu baxımdan yaşıl iqtisadiyyat modelinin ən mühüm xarakterik cəhəti məhz ekologiyalaşdırmaadır.

Ümumiyyətlə, ekspertlərin qənaətinə görə, yaşıl iqtisadiyyat modelinin aşağıdakı xarakterik cəhətləri var:

- atmosferə atılan karbon qazlarının minimumlaşdırılması;
- təbiət resurslarından rəşional istifadənin təmin edilməsi;
- təbiət kapitalının qorunub saxlanması və daha da artırılması;
- ekosistemlərin fəaliyyətinin müdafiə edilməsi;
- cəmiyyətdə həm indiki, həm də gələcək nəsillər üçün ədalətliyin və bərabərliyin təmin edilməsi;
- yeni iş yerlərinin ("yaşıl" iş yerlərinin) yaradılması və insanların maddi rifah hallarının yüksəldilməsi.

Bütövlükdə dünya üzrə ekoloji problemin getdikcə dərinləşməsi və ekosistemlərə antropogen təsirlərin təhlükəli həddə çatması ənənəvi təsərrüfatçılığın əsaslarına yenidən baxmağı və ekoloji yönümlü iqtisadiyyata keçidi zəruri edir. "İqtisadi artım davamlı olaraq planetimizdə istənməyən və təhlükəli dəyişikliklər yaradır. Bunun əsas səbəbi dünya ölkələri tərəfindən iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün istifadə olunan əsas enerji resurslarının karbon əsaslı yanacaq məhsulları olmasıdır".[5, s.33-34]

Ekoloji yönümlü iqtisadiyyat tipini "yaşıl iqtisadiyyat" (greeneconomy), yaşıl iqtisadiyyata transformasiyanın kompleks strategiyasını isə "yaşıl artım" (greengrowth) adlandırırlar.

"Yaşıl" iqtisadi inkişaf olmadan ekoloji tarazlığın qorunub saxlanması və ətraf mühitin daha da yaxşılaşdırılması mümkün deyil. Bu baxımdan, "yaşıl inkişaf" dayanıqlı və davamlı inkişafın ən mühüm vasitəsidir. "Qeyd olunanları nəzərə alaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, davamlı inkişaf konsepsiyası və onun həyata keçirilməsi ekoloji balansın təmin olunmasına imkan verən "yaşıl iqtisadiyyat" sayəsində mümkündür".[5, s. 40]

AZƏRBAYCANDA "YAŞIL" İQTİSADI İNKİŞAFIN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

"Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" adlı 2 fevral 2021-ci il tarixində ölkə Prezidentinin Sərəncamı ilə qəbul edilmiş sənəddə dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat, eyni zamanda təmiz ətraf mühit və "yaşıl" artım ölkəsi ölkəmizdə milli prioritetlər kimi qəbul edilmişdir. Strateji xarakterli bu sənəddə yazılır: "Qlobal iqlim dəyişikliyinə miqyasını nəzərə alaraq ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqinə əhəmiyyət verilməli, təmiz enerji mənbələrindən istifadə, tullantıların təkrar emalı və çirklənmiş ərazilərin bərpaası təşviq edilməlidir. Bu, istilik effekti yaradan qaz emissiyasının beynəlxalq normalara uyğun səviyyədə saxlanması istiqamətində göstərilən səylərə mühüm töhfə olacaqdır".[1]

Fikrimizcə, yuxarıda göstərilən milli prioritetlər bir-biri ilə güclü surətdə əlaqəlidir. Belə ki, təmiz ətraf mühitə və "yaşıl artım"a nail olmadan iqtisadiyyatın dayanıqlı və davamlı inkişafına,

eyni zamanda onun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə nail olmaq mümkün deyil. "Yaşıl iqtisadiyyata istər milli, istərsə də global iqtisadiyyatın davamlı inkişaf konsepsiyası ilə fasiləsiz əlaqəli şəkildə baxmaq zəruridir". [7, s. 190]

Bu zamana qədər ölkəmizin iqtisadiyyatının yaşıl inkişaf reyslərinə keçirilməsi istiqamətində müəyyən işlər görülmüşdür və bu tədbirlər davamlı xarakter daşıyır. Bu tədbirlərin nəticəsidir ki, ölkəmizdə atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarında azalmalar və həyatın ekoloji keyfiyyətini xarakterizə edən bəzi göstəricilərin xeyli yaxşılaşması müşahidə olunur. /cədvəl 1 və 2/

Cədvəl 1-in məlumatlarından görüldüyü kimi, 2018-ci illə müqayisədə 2022-ci ildə stasionar mənbələrdən atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarı 172 min tondan 158 min tona qədər və yaxud 8,1% azalmışdır. Təhlil edilən illər ərzində avtomobil nəqliyatından atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarı isə 950 min tondan 772 min tona qədər (18,7%) azalmışdır.

Cədvəl 1. Azərbaycanda atmosfərə atılan çirkləndirici maddələr

	2018	2019	2020	2021	2022	2018-ci illə müqayisədə 2022-ci ildə artma/+, azalma/-.
Stasionar mənbələrdən atmosfərə atılan çirkləndirici maddələr (min ton)	172	177	147	157	158	-14
Avtomobil nəqliyatından atmosfərə atılan çirkləndirici maddələr (min ton)	950	945	694	723	772	-178
Atmosfer havasına atılan bütün mənbələrdən çirkləndirici maddələr (min ton)	1122	1122	841	880	930	-192
Stasionar mənbələrdən atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin atmosfər havasına atılan bütün mənbələrdən çirkləndirici maddələrin həcminə nisbəti, %	15,3	15,8	17,5	17,8	17	1,7
Avtomobil nəqliyatından atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin atmosfər havasına atılan bütün mənbələrdən çirkləndirici maddələrin həcminə nisbəti, %	84,7	84,2	82,5	82,2	83	-1,7

Mənbə: cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 2-nin məlumatlarından görüldüyü kimi, baxılan illər ərzində atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin hər bir nəfərə düşən miqdarı 114,2 kq-dan 92,2 kq-a qədər və yaxud 19,3%, təmizlənmədən atılan çirkab suların həcmi isə 272,2 kub metrədən 207, 8 kub metrə qədər və yaxud 23,7% azalmışdır. Lakin təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bu illər ərzində tənəfüs orqanları xəstəliklərinin sayında artımlar müşahidə edilmiş və bu artım 6,7%-ə bərabər olmuşdur.

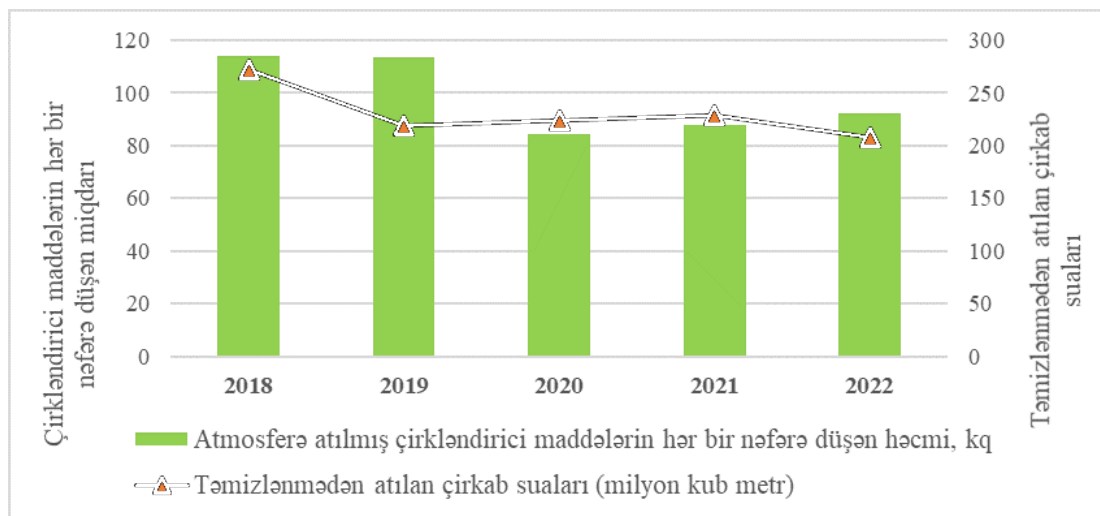
Azərbaycanda həyatın ekoloji keyfiyyətini xarakterizə edən bəzi göstəricilər haqqında daha dolğun əyani təsəvvürü aşağıdakı diaqramdan əldə etmək olar. (Qrafik 1)

Cədvəl 2. Azərbaycanca həyatın ekoloji keyfiyyətinin bəzi göstəricilərinin dinamikası

	2018	2019	2020	2021	2022
Atmosferə atılmış çirkləndirici maddələrin hər bir nəfərə düşən miqdarı, kq	114,2	113,3	84,3	87,8	92,2
Tənəffüs orqanları xəstəlikləri, min nəfər	762,8	771,6	677,4	892,5	814
Təmizlənmədən atılan çirkab suları (milyon kub metr)	272,2	218,4	224,5	229,3	207,8

Mənbə: cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qrafik 1. Azərbaycanca həyatın bəzi ekoloji keyfiyyət göstəriciləri

Ölkəmizdə iqtisadiyyatın ekoloji və resurs effektivliyinə dair bəzi göstəricilərin dinamikasına dair məlumatlar aşağıdakı cədvəldə əks etdirilmişdir. /cədvəl 3/

Cədvəl 3. İqtisadiyyatın ekoloji və resurs effektivliyi

	2018	2019	2020	2021	2022
Stasionar mənbələrdən atmosfer havasına atılan karbon qazı (CO ₂)	18494,1	15863,4	16454,5	16516,1	14121,1
Enerji tutumu (kq neft ekvivalenti /min manat)	290	311	316,3	316,1	320,9
Elektrik enerjisi istehsalı (mln. kv. saat)	25229,2	26072,9	25839,1	27887,8	29039,8
Bərpa olunan enerji mənbələri üzrə istehsal (mln kv.s)	2052,2	1910,3	1413,2	1617,1	1945,2

Mənbə: cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəlin məlumatlarından görüldüyü kimi, təhlil edilən illər ərzində stasionar mənbələrdən atmosferə atılan karbon qazının miqdarı davamlı olaraq azalmış, lakin məhsul istehsalına sərf olunan enerji tutumu artıma meyilli olmuşdur. Baxılan illər ərzində istehsal edilən elektrik enerjisinin tərkibində bərpa olunan enerji mənbələri üzrə istehsalın həcmi 8,1%-dən 6,7%-ə qədər azalmışdır. Görüldüyü kimi, cədvəldə əks etdirilən göstəricilərdən atmosfer havasına atılan karbon qazının miqdarının azalması müşahidə edilsə də, başqa göstəricilər üzrə

müəyyən qədər pisləşmə özünü göstərmişdir (enerji tutumunun yüksəlməsi).

Hazırda ölkəmizdə həyatın keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün həm də "yaşıl" aqrar-ərzaq kompleksinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Sözügedən kompleksin yaşıl inkişafının təmin olunması üçün hüquqi bazanın yaradılması və onun institusional əsaslarının formalaşdırılması istiqamətində müəyyən işlər görülmüşdür. Belə ki, "Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında", "Yeyinti məhsulları haqqında", "İstehlakçılarının hüquqlarının müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunları qəbul edilmiş və Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi yaradılmışdır. Bütün bunlarla yanaşı, həm də ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzrə fəaliyyətin koordinasiyasının təmin edilməsi, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı sisteminin inkişafına kömək edəcək sosial və iqtisadi həvəsləndirmə tədbirlərinin genişləndirilməsi, bu məhsul istehsalçıları üçün yarmarkaların təşkili və məhsulların sertifikatlaşdırma mexanizminin yaradılması, ekoloji təmiz məhsulların istehsalının iki dəfə çoxaldılması və bu məhsulların istehsalı ilə məşğul olanların sayının 50% artırılması nəzərdə tutulmuşdur. "Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi"ndə nəzərdə tutulmuş bu tədbirlər demək olar ki, icra edilmişdir və bunun nəticəsidir ki, ərzaq bazarının vacib seqmentlərindən biri kimi ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsulları bazarı müəyyən qədər inkişaf etmişdir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq üzrə bəzi ekoloji-iqtisadi göstəricilərin müəyyən qədər yaxşılaşması (məsələn, çirkab suların səth su tutarlarına axıdılmasının azalması, suvarma məqsədilə istifadə edilən su itkisinin qarşısının alınması və s.) ekoloji təmiz məhsulların istehsalı üçün imkanları müəyyən qədər artırır. Bu imkanlardan istifadə edilməsi daxili və xarici bazarlara ekoloji təmiz məhsulların artımına rəvac verə bilər.

Hazırda ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və qida məhsulları bazarının real tutumu ilbəl artmaqdadır və bu məhsullar bazarı dinamik inkişaf edən bazarlar sırasına daxildir. Belə ki, araşdırmalar göstərir ki, 2000-2019-cu illər ərzində dünya üzrə orqanik kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı 18 mlrd. dollardan 189 mlrd. dollara qədər və yaxud başqa sözlə desək, yeddi dəfədən çox artmışdır. Bu sahə üzrə mütəxəssislərin qənaətinə görə, ekoloji təmiz məhsullar bazarının böyüməsi ilbəl davam edəcək və 2025-ci ildə həmin bazarın həcmi 212-230 mlrd. dollar civarında qərarlaşacaqdır. Bu da dünya üzrə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarının dəyər ifadəsində tutumunun təqribən 5%-ə qədəri deməkdir.

Dünya üzrə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarında orqanik məhsullara üstünlük verənlərin sayı durmadan artır. Bu məhsul istehlakçılarının sayı 2005-2020-ci illər ərzində təqribən dörd dəfə artaraq 700 milyonu ötüb keçmişdir. Son illərin məlumatlarına görə, orqanik məhsullara ən çox vəsait xərcləyən ölkələr sırasında İsveçrə liderliyə malikdir. Belə ki, bu ölkədə adambaşına orqanik məhsulların əldə edilməsinə çəkilən xərclər il ərzində 210 avro təşkil etmişdir. Həmin göstərici Danimarka üzrə 163 avroya, Lüksemburq üzrə 157 avroya, Lixtenşteyn üzrə 129 avroya, Avstriya üzrə 127 avroya, İsveç üzrə 106 avroya, Almaniya üzrə 93 avroya, ABŞ üzrə 77 avroya, Kanada üzrə 71 avroya və Norveç üzrə isə 44 avroya bərabər olmuşdur.

Orqanik məhsullar bazarının tutumuna görə liderliyə ABŞ sahibdir (44,7 mlrd. avro). Almaniya 12,0 mlrd. avro ilə ikinci, Fransa isə 11,3 mlrd. avro ilə üçüncü yerdədir.

Gələcəkdə də bu məhsulların istehsalının və orqanik məhsullar bazarının real tutumunun artımı gözlənilir. Ona görə də bu məhsulların istehsalının artımına diqqət yetirilməsi vacibdir və bu, həm də həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və milli genofondun qorunub saxlanması deməkdir. Bu deyilənlər nəzərə alınmaqla, son illər ölkəmizdə ekoloji təmiz məhsulların istehsalına diqqət daha da artmışdır. Hazırda Azərbaycanda emal edilmədən birbaşa istehlak edilən, həm də dərin emaldan keçirilən ekoloji təmiz məhsullar istehsal edilib bazara təklif edilir. Bu məhsullara üzüm, tərəvəz, subtropik bitkilər, makaron məmulatları, düyü, ailə təsərrüfatlarında istehsal edilən bəzi süd və süd məhsulları və bal aiddir. Bazara təklif edilən bu məhsullar onların alıcılarının nəzərində ənənəvi yolla istehsal edilmiş məhsullarla müqayisədə ekoloji təmiz məhsullar kimi mövqeləndirilir və bu da həmin məhsullara alıcılar tərəfindən

üstünlük verilməsinə, beləliklə də onların yüksək rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin olunmasına gətirib çıxarır. Lakin təəssüflər olsun ki, sadalanan məhsulların istehsal həcminə dair dəqiq məlumatlar yoxdur. Ona görə də ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının konyunkturunun təhlili müəyyən qədər çətinlik törədir. Bazarın müşahidəsi vasitəsilə sadalanan məhsulların satışı və bu məhsulların alıcılarının məmununluğu haqqında müəyyən təsəvvür əldə etmək mümkündür. Bütün bunlar onu göstərir ki, ölkəmizdə ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarı özünün formalaşma dövrünü yaşayır.

Ölkəmizdə orqanik məhsulların istehsalının artımı deyilənlərlə yanaşı, həmin məhsulların ixracının artımına və istehsalçıların gəlirlilik səviyyəsinin yüksəlməsinə imkan verə bilər. Bu, onunla əlaqədardır ki, orqanik kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ənənəvi yolla istehsal edilmiş eyni adlı məhsullarla müqayisədə bir neçə dəfə bahadır. Doğrudur, bu məhsulların istehsalına çəkilən xərclər də çoxdur, lakin məhsulların satışından daxil olan gəlirlər xərcləri ödəməyə və istehsalçıların zəruri mənfəətlilik səviyyəsinin təmin olunmasına imkan verir. Bu baxımdan, xarici orqanik kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarı istehsalçılar üçün kifayət qədər cəlbedici bazarlardır. Həmin bazarlara məhsul təklifi üçün istehsal prosesində bir sıra prinsiplərə riayət olunmalıdır.

Beynəlxalq orqanik kənd təsərrüfatı federasiyası (IFOAM) tərəfindən orqanik kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı zamanı riayət olunması vacib olan aşağıdakı prinsiplər müəyyənləşdirilmişdir: *ekologiya, sağlamlıq, qayğı və ədalətlik prinsipləri*.

■ **ekologiya prinsipi;** orqanik kənd təsərrüfatı təbii ekoloji sistemlərin və tsikllərin mövcudluğunu nəzərdə tutmalı, onlarla birlikdə fəaliyyət göstərməklə sözügedən sistemlərin fəaliyyətini müdafiə etməlidir;

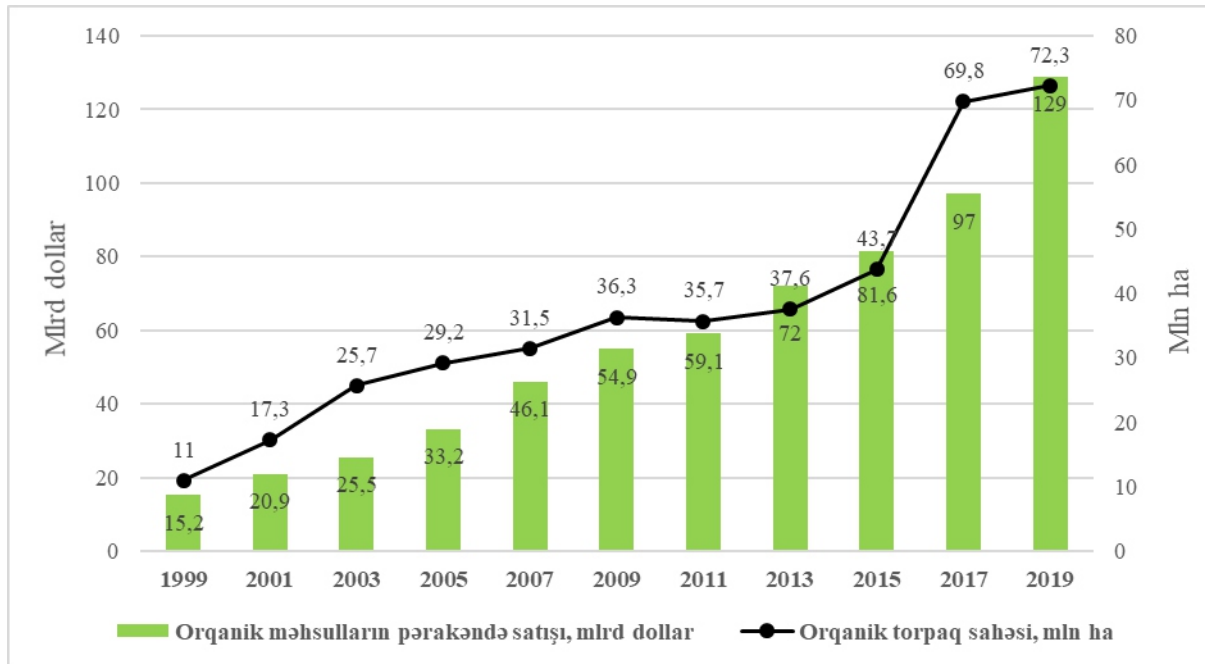
■ **sağlamlıq prinsipi;** orqanik kənd təsərrüfatı bitkinin, heyvanın, insanın və planetin sağlamlığını vahid tam və bölünməz kimi qəbul etməli, sağlamlığa ziyan vurmamalı, əksinə onu daha da yaxşılaşdırmalıdır;

■ **qayğı prinsipi;** orqanik kənd təsərrüfatı indiki və gələcək nəsillərin sağlamlığı və rifahı, eyni zamanda ətraf mühitin mühafizəsi üçün məsuliyyət daşmalıdır;

■ **ədalətlik prinsipi;** orqanik kənd təsərrüfatı ətraf mühiti və yaşayış imkanlarını nəzərə almaqla ədalətlik prinsipi üzərində qurulmalı və mövcud olmalıdır.

Sadalanan prinsiplər dünyanın bir çox ölkələri tərəfindən qəbul edilmiş və son məlumatlara görə, onların sayı 180-i ötüb keçmişdir. Bu ölkələr tərəfindən orqanik əkinçiliyə ayrılan torpaq sahəsi də ilbəl artmış və 2019-cu ilin məlumatına görə, 72,3 milyon hektara bərabər olmuşdur. (Qrafik 2)

Qrafik 2. Dünya orqanik məhsullar bazarının 2019-cu ilə olan vəziyyəti [8, s.5].

Son iyirmi ildə ekoloji təmiz məhsulların istehsalı məqsədilə sertifikatlaşdırılmış torpaq sahəsi yeddi dəfəyə qədər artmışdır. Avstraliya, orqanik məhsullar istehsalı üçün ayrılmış əkin sahəsinə görə, dünyada lider mövqeyə sahibdir (35,7 mln. hektar). Sonrakı yerləri Argentina və İspaniya tutur (müvafiq olaraq 3,7 və 2,4 mln. ha). 2020-ci ilin məlumatlarına görə, dünya üzrə orqanik məhsul istehsalçıların sayı 3,1 mln. nəfər təşkil etmişdir. Onun da 1,37 mln. nəfəri Hindistanın, 210 min nəfəri Uqandanın və 204 min nəfəri isə Efiopiyanın payına düşmüşdür.

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda orqanik məhsulların istehsalı məqsədilə ayrılmış torpaq sahəsi ümumi torpaq sahəsinin 0,8%-ni təşkil edir. Qeyd edək ki, dünya üzrə bu göstəricinin səviyyəsi 1,5-1,6% civarında dəyişir. Ölkəmiz üzrə bu göstəricinin səviyyəsinin dünya üzrə müvafiq göstərici səviyyəsinə çatdırılması bazara təklif edilən məhsulların həcmünün artımı və daha keyfiyyətli qidalanma deməkdir.

Ölkəmizdə istehsal edilən orqanik məhsullara iri ticarət şəbəkələrində az-az rast gəlinir. Sözügedən ticarət şəbəkələrində xarici dövlətlərdən - Rusiyadan, Belarusiyadan və s. gətirilən orqanik qida məhsullarına (məsələn, makaron məmulatlarına, yarmalara və s) daha çox müşahidə edilir. Bu, yerli istehsalçıların istehlakçılarla birbaşa sosial şəbəkələr vasitəsilə əlaqələr qurması ilə bağlıdır. Bu da özlüyündə təqdirəlayiq hesab edilməlidir. Belə ki, bu məhsulların birbaşa istehlakçıları ilə əlaqələrin formalaşdırılması satış kanalından vasitəçilərin sıxışdırılıb çıxarılması deməkdir. Bu halda, məhsullara formalaşan qiymətlər həm istehsalçıları, həm də istehlakçıları qane etməklə daha ədalətli olur. Bütün bunlarla yanaşı, məhsulların birbaşa satışı vasitəli satış kanalı ilə müqayisədə istehsalçıların gəlirlərinin daha çox və deməli, onların bazar fəaliyyətinin daha səmərəli olmasına imkan verir. Bu isə özlüyündə orqanik məhsullar bazarının inkişafına təkan verən mühüm amil kimi çıxış edir.

Lakin gələcəkdə ölkəmizdə orqanik məhsulların çoxkanallı sisteminin formalaşdırılması qaçılmaz olacaq. Bu, məhsul istehsalçıların məhsulların reallaşdırılması prosesində kanal seçimi imkanlarının çoxaldılmasına və məhsullarının istədikləri kanal üzrə reallaşdırılmasına imkan verəcək. İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə orqanik məhsulların həm birbaşa, həm də vasitəli (dolayı) satış kanalları fəaliyyətdədir. Onu da qeyd edək ki, həmin ölkələrdə istehsal edilən məhsulların daha çox hissəsi dolayı satış kanalı vasitəsilə reallaşdırılır. Belə ki, məsələn, son illərin məlumatlarına görə, Danimarkada orqanik məhsulların 90%-i, Böyük Britaniyada 72,3%-i, ABŞ-də isə 54,0%-i, Rusiyada isə 50%-i supermarketlərin vasitəsilə reallaşdırılır. Sadalanan ölkələrdə orqanik məhsulların satışı üzrə ixtisaslaşdırılmış mağazalar fəaliyyət göstərir. Bu ölkələrdən Danimarkanın ixtisaslaşdırılmış mağazalar vasitəsilə reallaşdırdığı məhsulların

satışı orqanik məhsulların ümumi həcmində 4% civarında tərəddüd edir. Sözügedən göstərici Fransa üzrə 12%-ə, İtaliya üzrə 13,5%-ə, Böyük Britaniya üzrə isə 15%-ə, qonşu Rusiyada isə 25%-ə bərabərdir.

Ölkəmizin iri ticarət şəbəkələrində orqanik məhsulların satışının yüksək səviyyədə təşkili bu məhsulların marketinqi ilə bağlı məsələlərin həllinə diqqət yetirməyi tələb edir. Bu onunla əlaqədardır ki, bazar münasibətləri şəraitində istər məhsullar, istərsə də müəssisələr arasında rəqabət mübarizəsi marketinq amilləri üzrə gedir. Bu amillərdən indiki şəraitdə məhsulların istehlakçının zövqünü oxşaya biləcək səviyyədə qablaşdırılmasına və sertifikatlaşdırılmasına nail olmaq həmin məhsullara rəqib məhsullarla müqayisədə üstünlük verilməsinə və beləliklə də yerli istehsalçıların bazar mövqelərinin möhkəmləndirilməsinə gətirib çıxara bilər.

Ümumiyyətlə, aqrar-ərzaq kompleksində "yaşıl" inkişafın təmin olunması məqsədilə bu kompleksdə fəaliyyət göstərən biznes strukturları tərəfindən marketinqin sosial-etik marketinq konsepsiyasının tətbiqi zəruridir. Bu konsepsiyanın tətbiqi zamanı nəinki istehlakçıların mənafeyi (bu, istehlakçılara ekoloji təmiz məhsulların təklif edilməsi yolu ilə təmin edilir), eyni zamanda istehsalçıların (istehsalçı müəssisənin mənafeyi onun bazar fəaliyyətini davam etdirmək üçün yetərincə mənfəət əldə etməsilə özünü göstərir və bu özünü uzunmüddətli dövr üçün doğruldur) və bütövlükdə cəmiyyətin mənafeyi (bu, ətraf aləmin çirklənməsinin qarşısının alınması və beləliklə də ekoloji tarazlığın qorunub saxlanması şəklində özünü göstərir) qorunur. Beləliklə, dayanıqlı və davamlı inkişaf təmin olunur.

Ölkəmizin inkişafının "yaşıl inkişaf" relslərinə keçirilməsi yuxarıda qeyd edilən tədbirlərlə bitmir. Qarabağda gedən quruculuq işləri də yaşıl inkişaf prinsipləri əsasında reallaşdırılır və sözügedən ərazidə erməni qəsbkarları tərəfindən ekologiyaya vurulmuş ziyanın aradan qaldırılması istiqamətində məqsədyönlü işlər davam etdirilir. Fikrimizcə, Qarabağda ağıllı kənd və şəhər layihələrinin reallaşdırılması yaşıl iqtisadiyyat modeli əsasında inkişafa daha böyük töhfə verəcək və bu, bir tərəfdən insanlarımızın layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə və başqa bir tərəfdən isə ekoloji baxımdan yaxşılaşmaya və davamlı inkişafın təmin olunmasına gətirib çıxaracaq.

"YAŞIL" İQTİSADI İNKİŞAF AMİLLƏRİ

Fikrimizcə, Azərbaycan iqtisadiyyatının "yaşıl inkişaf" relslərinə keçirilməsinin əsas amillərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- iqtisadiyyatın enerji tutumunun azaldılması; buna iqtisadiyyatın qeyri-istehsal sektorlarının payının azaldılması yolu ilə nail olmaq olar;
- qeyri-ənənəvi enerji resurslarından, o cümlədən bərpa olunan enerji resurslarından (günəş, külək enerjisindən) geniş istifadə edilməsi;
- ətraf mühitə enerji sektorunun antropogen (insanın fəaliyyəti ilə əlaqədar) təsirlərinin azaldılması;
- yaşıl iqtisadiyyat sahəsində normativ hüquqi xarakterli sənədlərin təkmilləşdirilməsi;
- enerji qoruyucu texnologiyalar sahəsində kadrların hazırlanmasının səmərəli sisteminin yaradılması və s.

Əslində, yaşıl inkişaf amilləri çoxsaylıdır və bu amillər daha da detallandırılmış şəkildə öyrənilə bilər. Rus iqtisadçı alimləri yaşıl iqtisadi və davamlı inkişaf amillərini dövlətin, cəmiyyətin və biznesin qarşılıqlı fəaliyyəti çərçivəsində müəyyənləşdirir və həmin amilləri üç kateqoriyaya ayırırlar. Bu üç kateqoriya olan amillər **dövlətlə, cəmiyyətlə və bizneslə əlaqədar olan amillərdir**[6]. **Cəmiyyətlə əlaqədar olan amillərə** ekoloji həyat tərzini mədəniyyətinin formalaşdırılması, ekofəallığın inkişafı və ekokönüllülər hərəkətinin populyarlaşdırılması aid edilir. **Dövlətlə** əlaqədar olan amillər iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin zəruriliyi, davamlı inkişaf sferasında beynəlxalq əməkdaşlığı, beynəlxalq əhəmiyyətli dövlət layihələrinin həyata keçirilməsini, şəhərlərin inkişafında ekoloji baxımdan davamlı inkişafın gözlənilməsinə əhatə edir. Nəhayət, **bizneslə əlaqədar olan amillərə** biznesin ekoloji tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, biznes üçün "yaşıl" imkanların aşkarlanması, biznesin idarə edilməsində davamlı inkişaf üzrə norma və standartlar aid edilir.

Yaşıl iqtisadi inkişafa yuxarıda deyilənlərlə yanaşı, yeni və mütərəqqi texnologiyalardan istifadə edilməsi, eyni zamanda ekoloji problemlərin aktuallaşdırılması da təsir göstərir. Sonuncu bu iki amil ya bizneslə, ya dövlətlə, ya da cəmiyyətlə əlaqədar olan amillər qrupuna aid edilə bilər.

Yuxarıda göstərilən amillərin nəzərə alınması ölkəmizin iqtisadiyyatının dayanıqlı və davamlı inkişafına şərait yaratmaqla yanaşı, həm də insanların həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsinə imkan verə bilər.

NƏTİCƏ

Aparılan tədqiqatdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ənənəvi təsərrüfatçılığa əsaslanan inkişafın doğurduğu problemlərin həllinə nail olmaq üçün davamlı inkişafa keçidin alternativini yoxdur. Bunun üçün ölkəmizin iqtisadiyyatının "yaşıl inkişaf prinsipləri" əsasında modernləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Sözügedən inkişafa nail olmağın yolu ekoloji modernləşdirmədən keçir. Məhz iqtisadiyyatın ekoloji modernləşdirilməsi əsasında indiki və gələcək nəsillərin tələbatlarının ödənilməsində özünü göstərə biləcək problemləri aradan qaldırmaq və insanların daha yüksək həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə nail olmaq olar. Bu məqsədə nail olmaq üçün yaşıl iqtisadi inkişafa təsir edən amillər kompleks və sistemli şəkildə nəzərə alınmalı, beləliklə də davamlı inkişaf təmin edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli prioritetlər". Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Dayanıqlı inkişaf məqsədləri. Statistik icmal. Bakı, 2023.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, statistik informasiya xidməti (ASİS), Ekologiya. 2023.
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, statistik informasiya xidməti (ASİS), Yaşıl iqtisadiyyat. 2023.
5. Qasımlı V.Ə., Hüseyn R.Z., Hüseynov R.F., Həsənov R.B., Cəfərov C.R, Bayramova A.B."Yaşıl iqtisadiyyat", Bakı, 2022, "Azprint" nəşriyyatı, 280 s.
6. Зеленая экономика и цели устойчивого развития для России: коллективная монография / под. науч. ред. С. Н. Бобылева, П. А. Кирюшина, О. В. Кудрявцевой. - М.: Экономический факультет МГУ имени М. В. Ломоносова, 2019. – 284 с.
7. Хуторова Н. А.. Зеленый рост как новый вектор развития Российской экономики. Лесной вестник, 1/2015, с. 190–198.
8. Органическое сельское хозяйство: позиции и перспективы России на фоне мировых трендов. РАНХ и ГС. Научный дайджест №12(17), 2022.
9. Управление зеленым развитием национальной экономики: конспект лекций / Е.Б. Дорина, Т.В. Буховец; Проект «Содействие переходу Республики Беларусь к «зеленой» экономике». – Минск: Белэнс, 2017. – 191 с.

"GREEN ECONOMY" AS A MEANS OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Murad KHEIRKHABARLI

SUMMARY

In many countries of the world, the deepening of the environmental problem and the increase of anthropogenic effects on the ecosystem make it necessary to review the basics of traditional farming and transition to an ecologically oriented economy. This kind of development is also of strategic importance in our country, and for this reason clean environment and "green" growth have been accepted as national priorities in our country. In the article, the characteristic feature of green economy is studied and the necessity of green economic development is justified. On the example of Azerbaijan's agro-food complex, the modern state of "green" development was brought to light, and scientifically based proposals were given to further accelerate development in this field. The article also shows the importance of paying attention to the necessity of applying marketing concepts during the production of ecologically clean agriculture and food products. It is shown in the study that the provision of development in anticipation of the interests of consumers on the one hand, enterprises and farms on the other hand, and society as a whole, makes the application of the social-ethical marketing concept of marketing inevitable. In addition the ecological quality of life, as well as the ecological and resource efficiency of the economy are clarified in the article. The factors of transition of the country's economy to "green" development rails have been clarified.

Keywords: "green" economy; "green" development; greening, ecological efficiency of the economy; resource efficiency of the economy.

«ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА» КАК СРЕДСТВО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Мурад ХЕЙИРХАБАРЛИ

РЕЗЮМЕ

Во многих странах мира углубление экологической проблемы и усиление антропогенного воздействия на экосистему делают необходимым пересмотр основ традиционного земледелия и переход к экологически ориентированной экономике. Этот вид развития также имеет стратегическое значение в нашей стране, и по этой причине чистая окружающая среда и «зеленый» рост были приняты в качестве национальных приоритетов в нашей стране. В статье исследуется характерная черта зеленой экономики и обосновывается необходимость развития зеленой экономики. На примере агропродовольственного комплекса Азербайджана было освещено современное состояние «зеленого» развития и даны научно обоснованные предложения по дальнейшему ускорению развития в этой сфере. Также в статье показана важность обращения внимания на необходимость применения концепций маркетинга при производстве экологически чистой сельскохозяйственной и пищевой продукции. Исследование показывает, что обеспечение устойчивого развития путем координации интересов потребителей, предприятий и фермерских хозяйств и общества требует применения концепции социального маркетинга. В статье выяснены экологическое качество жизни, а также экологическая и ресурсная эффективность экономики. Выяснены факторы перехода экономики страны на «зеленые» рельсы развития.

Ключевые слова: «зеленая» экономика; «зеленое» развитие; экологизация, экологическая эффективность экономики; ресурсоэффективность экономики.

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 10.10.2023

Təkrar işlənməyə göndərilib: 01.12.2023

Çapa qəbul olunub: 28.12.2023